

Naslov: Moralni autoritet Ivan Supek

Autor: Marijan Lipovac

Rubrika/Emisija: /

Žanr: izvješće

Površina/Trajanje: 3.063,03

Naklada:

Ključne riječi: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Akademik, HAZU

Zagreječani koje ne smijemo zaboraviti

Napisao: **Marijan Lipovac**
Foto: **dokumentacija autora**

U 19. stoljeću biskup Josip Juraj Strossmayer, svjestan nezavidnog položaja u kojem se nalazio hrvatski narod i kao dobar poznavatelj prilika u Europi, zaključio je da samo na polju znanosti i kulture mali narod poput Hrvata može postati ravnopravan većima i moćnijima koji svoju snagu prije svega pokazuju na političkom, vojnom i gospodarskom polju. S tom mišlju Strossmayer je pomogao da se u Zagrebu utemelje Akademija znanosti i umjetnosti i moderno sveučilište, temeljne nacionalne institucije nužne za razvoj znanstvenog, kulturnog i umjetničkog života u Hrvatskoj i njegovo uključenje u međunarodne tokove. Strossmayer je umro 8. travnja 1905., a deset godina kasnije, 8. travnja 1915., u Zagrebu se rodio Ivan Supek, fizičar, književnik, filozof, svestrani intelektualac koji je u dugom i zanimljivom životu bio na čelu obje "Strossmayerove" institucije - i sveučilišta i Akademije te osnivač najistaknutije hrvatske prirodnoznanstvene institucije s međunarodnim ugledom - Instituta Rudera Boškovića. Na tim je pozicijama dao značajan doprinos da Strossmayerove vizije barem djelomično postanu stvarnost, no njegova važnost i mjesto na hrvatskoj znanstvenoj, kulturnoj i društvenoj sceni bili su mnogo veći i inspirativni su i u današnje vrijeme.

Strossmayer je umro 8. travnja 1905., a 8. travnja 1915. u Zagrebu se rodio Ivan Supek koji je bio na čelu obje "Strossmayerove" institucije - i sveučilišta i Akademije te osnivač najistaknutije hrvatske prirodnoznanstvene institucije - Instituta Rudera Boškovića

Akademik Ivan Supek bio je prije svega humanist, vjeran humanističkim etičkim vrijednostima u svakom životnom razdoblju, čak i onda kad je zbog toga napadan i marginaliziran. Od znanstvenih istraživanja i otkrića u fizici važnije mu je bilo da fizika i svaka druga znanost bude etična, služi općem dobru i ne bude zloupotrebljena za ratove i druge nečasne ciljeve. S humanističkih sta-

jalista kritizirao je društvene i političke nepravilnosti, svjestan da je svijet kojem teži, utemeljen na miru, toleranciji, demokraciji i socijalnoj pravdi, u kojem će svaki čovjek biti poštovan, a slabiji zaštićeni, zapravo utopija. Ivan Supek bio je čovjek ispred svog vremena, a osim njegove svestranosti, jednako zadivljuje njegovo vizionarstvo i sposobnost dalekosežnog sagledavanja opće svjetske situacije i predviđanja nadolazećih trendova. Supek je bio i plodan pisac – autor više od 20 knjiga o povijesti znanosti, filozofiji i društvenim temama, a napisao je i 19 romana i drugih prozaičkih djela, 22 drame i komedije i brojne eseje. U književnim djelima povezao je znanost, filozofiju i književnost, činjenice i fikciju, pretvorivši književnost u medij za širenje svog humanističkog svjetonazora.

Studiranje kod Wenera Heisenberga

Obitelj Ivana Supeka izvorno se zvala Župek i imala je mlinove na potoku Bliznecu pokraj Gračana. Njegov djed u Zagrebu je otvorio postolarsku radionicu, a otac Rudolf bio je dimnjačar. Supekova majka Marija rođena Šips bila je iz Đakova, iz obitelji njemačkog porijekla, kojoj je početni posjed darovao Strossmayer. Rudolf i Marija Supek osim Ivana imali su i starijeg sina Rudija (1913. – 1993.), kasnije istaknutog sociologa i filozofa, a živjeli su u obiteljskoj kući u današnjoj Laginjinovoj ulici te kasnije u Rubetićevoj na Šalati.

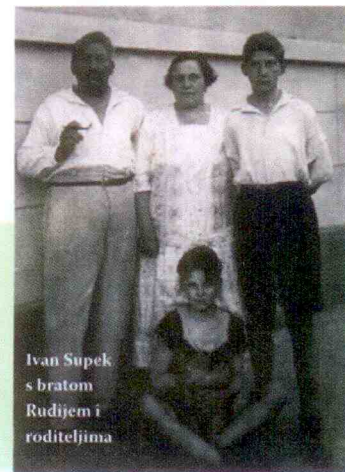
Iako je obitelj, zahvaljujući očevom dimnjačarskom obrtu, bila imućna, Ivan Supek od mladosti je imao osjećaj za socijalnu jednakost i senzibilitet za slabije. Svjetska gospodarska kriza 1929. i siromaštvo potakli su ga da se uključi u borbu za promjenu svjetskog poretka i poštovanje svakog ljudskog bića. Kao učenik realne gimnazije bio je najbolji matematičar, a bavio se i lakom atletikom, skija-

Ivan Supek
kao dijete

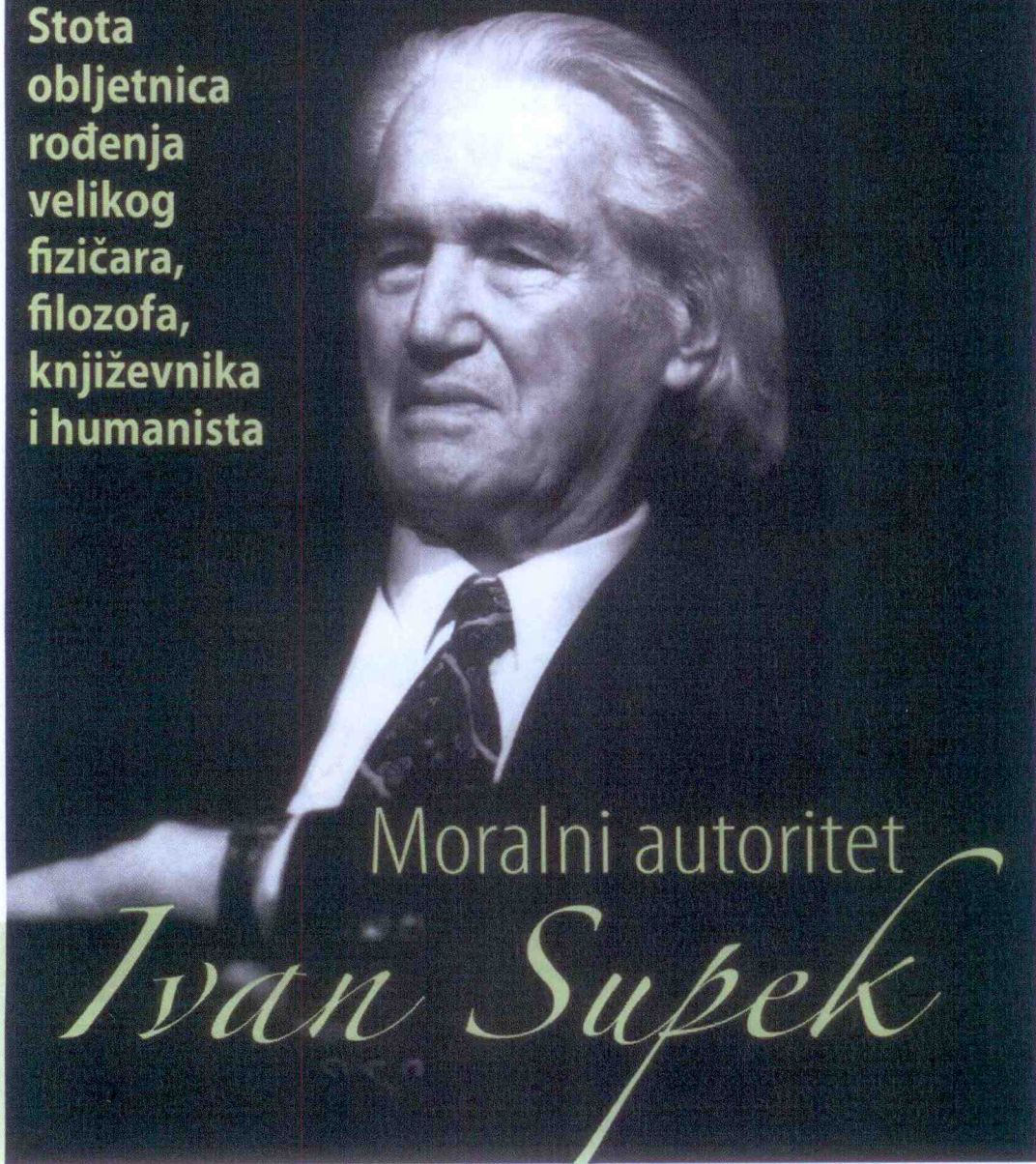
Ivan i
Rudi
Supek

Ivan Supek
s bratom
Rudijem i
roditeljima

niem, tenisom i šahom s kojim je međutim prestao, smatrajući da gubi umnu energiju. Najviše su ga ipak privlačili filozofija i književnost, pa je 1933. napisao dramu "Bankrot Ivara Kreugera", no čitajući djela Kanta, Marxa i Engelsa zaključio je da ishodište filozofije mora biti moderna fizika kojom su tada vladali nobelovci poput Alberta Einsteina. Maxa Plancka, Nielsa Bohra i Wenera Heisenberga.

**Stoga
obljetnica
rođenja
velikog
fizičara,
filozofa,
književnika
i humanista**

Moralni autoritet

Ivan Supek

Stoga je 1934. započeo studij fizike i filozofije u Zürichu, a nastavio u Leipzigu kod Heisenberga koji ga je privukao svojim načelom neodređenosti. Nasuprot načelu determiniranosti, prema kojem je sve u prirodi određeno zakonima, pa tako i čovjek, što guši ljudsku slobodu, načelo neodređenosti počiva na slobodi i tolerantnosti, ali naglašava etičku dimenziju čovjeka i otvara put modernom

humanizmu. Heisenberga i Supeka zbližila je njihova omiljena knjiga, "Idiot" od Dostojevskog, a još više bliskost u stavovima. Za doktorsku disertaciju Heisenberg je Supeku dao da riješi problem supravedljivosti, na što je Supek rekao da je to pothvat za Nobelovu nagradu. "Pa ništa drugo od tebe i ne očekujemo", odgovorio je Heisenberg koji je smatrao da je Supek za fiziku "proketo talentiran".

U to je vrijeme Supek kao liječnik bio član Komunističke partije Jugoslavije, pa je čak htio otići kao dobrovoljac u građanski rat u Španjolsku, no njegova slobodoumnost i antidogmatizam, posebno zagovaranje kvantne teorije i teorije relativnosti bili su nespojivi s boljševizmom i dijalektičkim materijalizmom. Stoga je nakon optužbe za malogradansku reviziju marksizma 1940. napustio partiju. "Meni

▷ je zapravo sama ideja pravog komunizma bila bliska, ali ne i ideja boljševizma zato što je bila zasnovana na diktaturi proletarijata samo u načelu, ali u stvari je bila diktatura partije, jednopartijski sistem. Smatrao sam da se ideja socijalne pravde ne može provesti bez jednakosti i slobode", kazao je kasnije Supek.

Nakon što je 1940. doktorirao, Heisenberg ga je uzeo za asistenta, no perspektivnu znanstvenu karijeru onemogućio mu je Drugi svjetski rat. U ožujku 1941. uhitio ga je Gestapo te je nekoliko mjeseci proveo u zatvoru i zatim se vratio u Zagreb. U kolovozu 1943. Supek odlazi u partizane. Iako je Milovan Đilas zatražio da ga se kao liberala likvidira, to je spriječio Andrija Hebrang koji je Supeka angažirao u Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a. Ondje je upoznao buduću

voriti perspektivu jednog novog i boljeg svijeta u kojem više neće biti ratova. Međutim, događaji nakon 1945. bili su veliko razočaranje za Supeka.

"Uvijek sam zastupao tezu da male zemlje moraju razvijati kulturu više negoli velike. Velike, uostalom, već svojom veličinom zauzimaju položaj koji hoće, dok se male zemlje moraju za njega boriti, one se ne mogu boriti ni privredno ni vojno, nego jedino kroz kulturu. Ja sam od svršetka Drugog svjetskog rata zastupao ideju da se Hrvatska, tj. Jugoslavija izgrađuje na kulturi. Međutim, to nije išlo s tadašnjom vladajućom ideologijom", rekao je Supek potkraj života.

Bilo mu je onemogućeno da postane ministar prosvjete i **znanosti**, no dobio je priliku da iskoristi svoje veliko teorijsko znanje fizike te je 1946. postao

modernog prirodoslovlja. Danas je u Hrvatskoj i inozemstvu više od 60 svjetski poznatih teorijskih fizičara koje su odgojili Supek i njegovi učenici.

Istraživanjima u fizici bavio se do 1958. Objavio tek 20-ak znanstvenih i stručnih radova, no veliku je ulogu odigrao u popularizaciji fizike svojim popularnim djelima i udžbenicima. Njegov udžbenik "Teorijska fizika i struktura materije" iz 1949. još se koristi u nastavi, a knjige "Svijet atoma" iz 1941. te "Od antičke filozofije do moderne nauke o atomima" iz 1946. potakle su mnoge učenike da se odluče za studij fizike i prirodnih **znanosti**.

Budući da je teorijska fizika u Zagrebu pod Supekovim vodstvom stekla znatan ugled, savezna vlada odlučila mu je 1950. povjeriti gradnju instituta u Zagrebu koji

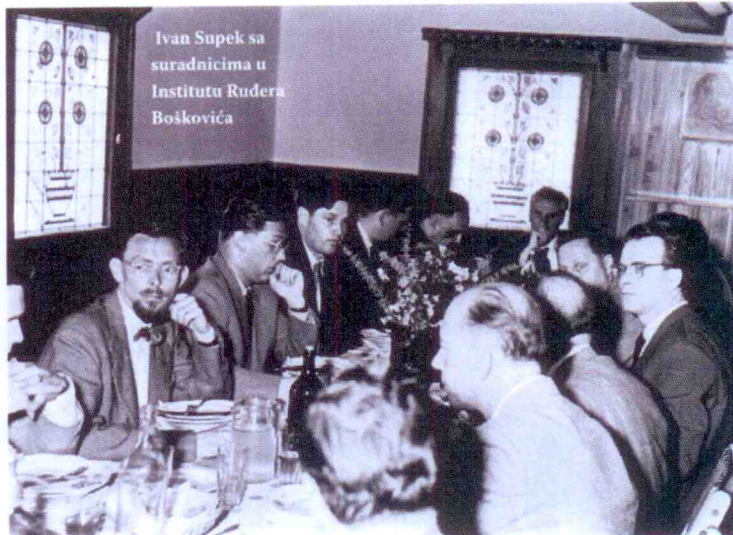

Ivan Supek govori u Topuskom na Kongresu kulturnih radnika Hrvatske 1944.

suprugu Zdenku Tagliaferro ("svoj jedini ratni plijen") s kojom je imao troje djece: Iris, Silvu i Ivana.

Osnivač moderne hrvatske fizike

Na Kongresu kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 1944. Supek je održao jedini govor o **znanosti**, u kojem je uputio prvi apel protiv razvoja i moguće upotrebe nuklearnog oružja, upozorio na opasnost od potpunog razaranja civilizacije (14 mjeseci prije Hiroshime!) te pozvao na stvaranje svjetske zajednice slobodnih i razoružanih naroda. Tada se još činilo da bi poraz fašizma mogao ot-

profesor na novoustrojenom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu na kojem je osnovao Zavod za teorijsku fiziku. Okupio je sposobne studente i s njima počeo znanstveni rad u klasičnoj i kvantnoj elektrodinamici, nuklearnoj fizici, mezonskoj fizici i fizici čvrstog stanja. Supek je odlično poznao teoriju relativnosti i nuklearnu fiziku te je odigrao važnu ulogu u shvaćanju i prihvaćanju novih otkrića. Bio je uključen u svjetske trendove, surađivao sa svjetskim stručnjacima, proširio program nastave teorijske fizike te pokrenuo poslijediplomski studij fizike, kemije i biologije. Zato ga se smatra osnivačem moderne hrvatske fizike i općenito

će se baviti ne samo teorijskom fizikom, nego i fundamentalnim istraživanjima u fizici, a kasnije i elektronicima, kemiji i biologiji. Tako je nastao Institut Rudera Boškovića, koji je Supek vodio do 1957.

Građevinski radovi na Horvatovcu počeli su 1951., a sagrađen je i ciklotron, nužan za osposobljavanje nuklearnih fizičara, kemičara i drugih znanstvenika i istraživača. Iako se do putovnice teško dolazilo, mlade diplomirane fizičare Supek je slao na usavršavanje u inozemstvo, u Englesku i u Kopenhagen kod Nielsa Bohra koji je 1958. dobio počasni doktorat Sveučilišta u Zagrebu, na Supekov prijedlog. Bohr je posjetio i "Ruder"

te izjavio da zahvaljujući njemu Jugoslavija više nije bijela mrlja na znanstvenoj karti svijeta. Uz odobrenje Ivana Meštrovića, Supek je na "Rudaru" postavio spomenike Rudaru Boškoviću i Nikoli Tesli.

Institut je do 1955. bio u okrilju Akademije, no tada je osnovana Savezna komisija za nuklearnu energiju, koja uzima pod nadzor sva atomska istraživanja. Predsjednik komisije bio je ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković, a uz pet ministara, u komisiji su bila samo tri znanstvenika – Ivan Supek, Pavle Savić i Anton Peterlin. To je potvrdilo nagađanja da nije cilj samo mirnodopska primjena nuklearne energije, nego izgradnja atomske bombe. Supek se tome otvoreno suprotstavio te je maknut iz komisije i smijenjen s čelnog mjesta u "Rudaru".

Ivan Supek s Nielsom Bohrom ispred spomenika Nikoli Tesli u Institutu Rudera Boškovića 1958.

Protiv nuklearnog oružja

Uz predavanja na PMF-u, posvećuje se književnosti, filozofiji, povijesti znanosti i borbi za mir, pravdu i napredak. Još 1948., čim je dobio priliku za izlazak iz Jugoslavije, povezo se s mirovnim aktivistima u inozemstvu, među kojima i s Bertrandom Russelom koji je cijenio Supekov govor iz Topuskog. Kad je 1957. Russell u kanadskom mjestu Pugwash pozvao na obustavu hladnoga rata, nastao je pagvaški pokret u koji se Supek aktivno uključio 1961., a 1963. u Dubrovniku organizirao pagvašku konferenciju. Iste godine osnovao je Jugoslavensku pagvašku grupu (kasnije savez) kojoj je bio na čelu do 1985.,

a 1966. pokrenuo njezin časopis *Encyclopaedia Moderna*, koji je uređivao do 1973. U njemu su objavljivani članci protiv nuklearnog naoružanja, za jednakost, pravdu i mir u svijetu. Svojom uređivačkom politikom zastupao je politički pluralizam i time znatno utjecao na čitatelje, posebno one koji nisu prihvaćali vladajući marksizam i jednostranačje. Zahvaljujući Supekovom zalaganju, Jugoslavija je 1968. pristupila svjetskom paktu o neširenju nuklearnog oružja koji je 1992. preuzela i Hrvatska.

Supek je 1961. postao akademik, a iste godine otišao je s mjesta predstojnika Zavoda za teorijsku fiziku PMF-a i osnovao Zavod za filozofiju i povijest znanosti, čiji je bio predstojnik do umirovljenja 1983. U nastavu je uveo predmet Fizika i matematika s filozofijom, a 1971. posljediplomski studij Povijest i filozofija znanosti.

Ivan Supek kao predsjednik HAZU-a u svom kabinetu

U Akademiji je 1966. osnovao Institut, kasnije Zavod za filozofiju znanosti i mir, koji je vodio do 1993.

Kao književnik, Supek sezdesetih godina objavljuje šest drama i romane "Proces stoljeća" (inspiriran slučajem fizičara Oppenheimera koji se protivio izgradnji hidrogenske bombe), "U prvom licu" (fantazmagoriju o totalitarnom društvu koje srlja u bankrot) i "Heretik" (o Markantunu de Dominisu). Drama "Heretik", napisana prema romanu, u kojoj je Supek, očito inspiriran vlastitim životom, Dominisa prikazao kao arhetipski lik heretika, izvedena je 1969. u kazalištu Gavelli nakon dugogodišnjeg bojkota.

U središte društvenog života Supek se ponovno vratio 1968., kad je izabran za rektora Sveučilišta u Zagrebu, pobijediivši kandidata iza kojeg je stajao komunistički režim. Bio je to još jedan znak demokratskih vjetrova koji su zapuhali i doveli do Hrvatskog proljeća. Supekov prioritet bila je reforma sveučilišta, kako bi uspješnije obavljalo znanstvenu i nastavnu ulogu u cilju razvoja Hrvatske i njezine kulture. U to vrijeme mnogi nastavnici nisu se bavili znanstvenim radom i bili su bez doktorata, no reformom su postupno uvedeni znanstveni kriteriji za napredovanje u nastavna zvanja. Sveučilište, koje je imalo fakultete i izvan Zagreba, trebalo je dobiti naziv Hrvatsko sveučilište, kako ga je stoljeće ranije htio nazvati i Strossmayer. Rektor Supek organizirao je 1969. proslavu 300. godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, a među istaknutim osobama koje su dobile počasni doktorat bio je i njegov nekadašnji učitelj Heisenberg. Iduće godine Supek je ponovno izabran za rektora s više od 90 posto glasova.

O ugledu koji je imao i u inozemstvu govori zgoda s dočeka američkog predsjednika Richarda Nixona u zagrebačkoj zračnoj luci u listopadu 1970. – od svih predstavnika javnog života koji su ga dočekali, Nixon se najduže zadržao u razgovoru sa Supekom o kojem je čuo od svog savjetnika Henryja Kissingera koji je sudjelovao na pagvaškim konferencijama.

Znanost i umjetnost vodilje napretka domovine

Dok je reforma sveučilišta tek djelomično uspjela, trajna ostavština rektora Supeka bio je Interuniverziteti centar u Dubrovniku, osnovan 1971. Njegovo osnivanje Supek je predložio 1969. na sastanku svjetskih rektora u Montrealu, kako bi se kroz suradnju sveučilišta iz cijelog svijeta dao doprinos miru u svijetu i prevladavanju blokovskih podjela. Centar je postao važna međunarodna ustanova s više od 200 učlanjenih sveučilišta.

S gušenjem Hrvatskog proljeća, čije je jedno od središta bilo i na sveučilištu, na udar je došao i rektor. Supek daje ostavku 1972. i povlači se iz javnog života. Uz rad na PMF-u i u pagvaškom pokretu posvetio se književnosti, ali objavljivanje mu je bilo onemogućeno. Njegov roman "Opstati usprkos", izdan 1971., doslovno je spaljen, a 1974. je iz prodaje povučen roman "Extraordinarius". Djela su mu objavljivana jedino u Akademijinim edicijama. ▶

► Dvije knjige - "Krivovjernik na ljevici" (1980.) i "Krunski svjedok protiv Hebranga" (1983.) objavio je u inozemstvu. Zbog druge knjige oduzeta mu je putovnica i pozvan je na ispitivanje u policiju, no odbio je, poručivši: "Samo u okovima možete me odvesti." Međunarodni ugled spasio je Supeka od daljnjih progona ili eventualnog zatvaranja.

Poslije sloma komunističkog sustava i nakon uspostave demokracije i samostalnosti Hrvatske Supek se vraća na javnu scenu, a 1991. izabran je za predsjednika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, koju je vodio do 1997. U to je vrijeme HAZU intenzivirala svoj rad kroz osnutak brojnih znanstvenih vijeća koja su okupila znanstvenike i stručnjake i izvan Akademije, a 1997. osnovan je i Razred za tehničke znanosti.

U vrijeme Domovinskog rata Supek je kao hrabar čovjek odlazio u napadnute gradove i na prvu crtu bojišta te pisao pisma uglednim poznanicima u svijetu, objašnjavajući stanje u Hrvatskoj. "Uz naše hrabre vojnike na frontama također je kultura uporište obrane i svega napretka domovine", kazao je Supek koji se nadao da će sloboda i demokracija konačno otvoriti put ostvarenju njegovih ideala i izgradnji moderne i napredne Hrvatske.

"Zacijelo, duga komunistička vladavina ostavila je svakojake ostatke u društvenim organizacijama i ljudskim dušama. Kako se toga najbrže otresti, primjer nam mogu biti Italija i Njemačka, koje su se svojim parlamentarnim sustavima brzo oslobodile fašističke prošlosti. Rat nije zapreka daljnjem razvitku demokratskih ustanova, odozdo do Sabora. Naprotiv, tako će se jače pokrenuti svi pojedinci, društva i ustanove, a razvijeni zapad prigrilit će nas to prije što budemo bliži njemu svojim slobodama i pravima, gospodarstvom i cijelim životom... Ravnopravnim uključivanjem u europsku i svjetsku zajednicu imamo napokon priliku izaći iz nametnutog provincijalizma i učiniti znanost i umjetnost vodiljom cjelokupnoga napretka domovine", napisao je Supek 1992. u Vjesniku HAZU-a.

Protest protiv hrvatskih elita

Međutim, njegove se nade nisu ostvarile i Supek je postao oštar javni kritičar političkih, društvenih i gospodarskih anomalija. Jednako nezadovoljan bio je i nakon smjene vlasti 2000., posebno prema partitokraciji i otuđenju stranačkih elita,

pa je 2003. osnovao Alijansu za mir i pravdu – Glas za čovjeka, kojom je jasno izrazio svoj humanistički svjetonazor. Supekov ideal bilo je humanistički uređeno društvo bez bilo kakve ideologije, pri čemu se pozivao na hrvatske humaniste Janusa Pannoniusa, Ivana Viteza od Sredne i Markantuna de Dominisa, smatrajući da s njima počinje moderna politička misao u Hrvatskoj i stoga njihova duhovna baština treba i danas prožimati hrvatsku politiku.

"Važne su im fotele i potpuno vladanje svim segmentima društva, a ja, za raz-

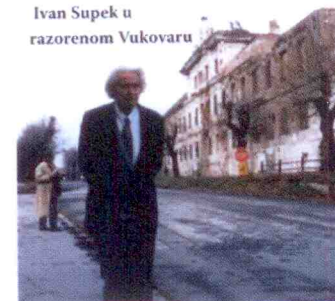

Ivan Supek i Savka Dabčević Kučar s državnim odličjima 2000.

Ivan Supek pokraj spomenika Markantuna de Dominisa u Rabu

Ivan Supek u razorenom Vukovaru

liku od njih, želim sudjelovati u stvaranju poštene i radišne Hrvatske koja će svoju budućnost temeljiti na znanju, poštenju i radu, a ne na neoliberalizmu i primitivnom kapitalizmu", kazao je Supek.

U svojem zadnjem intervjuu 2006., razočaran i zabrinut stanjem u svijetu, poručio je i ovo: "Naša generacija nije uspjela, svijet je danas gori nego kad smo stupili u njega." Slobodno tržište smatrao je velikom prijevarom u kojoj velike industrije uništavaju male zemlje. "Nekoć se i znanost činila superiornom, a danas se njezinim postignućima koriste teroristi", rekao je Supek kojeg je posebno brinula zlorab znanstvenih dostignuća u fizici, kemiji i biologiji i remećenje prirodne ravnoteže. Protivio se i globalizaciji, smatrajući da time jače zemlje žele dovesti slabije u potpunu ovisnost, što bi za posljedice moglo imati gubitak identiteta, kulture i bogatstva malih naroda. Stoga je predlagao udruživanje na ravnopravnoj osnovi, kako bi se omogućio napredak manje razvijenih zemalja radi sveopćeg napretka u svijetu. Upozoravao je da ekonomija ne smije biti mjerilo svih stvari, već mora biti "u službi čovjeka, društva, kulture, znanosti, pravosuđa i svega ostalog."

U knjižici "Globalizacija ili združeni svijet" iz 2006. najavio je da svijetu prijeti velika kriza zbog fiktivnog povećanja cijena dionica kompanija, što se i ostvarilo 2008., godinu dana nakon Supekove smrti.

Ivan Supek umro je u Zagrebu, 5. ožujka 2007., a vijest o smrti, prema njegovoj želji, objavljena je tek nakon što je ispraćen u najužem krugu. Taj čin bez presedana u hrvatskom javnom životu bio je njegov posljednji izraz protesta protiv hrvatskih elita jer nije želio da mu govornici i prisustvom posljednju počast odaju oni koji su ga razočarali. Nakon Supekove smrti rodni mu se Zagreb odužio imenovanjem jedne obale Save i X. gimnaziju.

Akademik Ivan Supek bio je jedan od rijetkih moralnih autoriteta u samostalnoj Hrvatskoj, čija veličina, erudicija, svestranost i ljudskost i danas mogu biti uzor svakom svjesnom i odgovornom građaninu i intelektualcu. Boreći se za svoje ideale o boljem i pravednijem svijetu u kojem neće biti nasilja ni ratova, kao ni siromašnih i izrabljivanih, u kojem će znanost biti u službi općeg dobra, Supek je zapravo obavljao svoju građansku i intelektualnu dužnost, premda je u tome često bio osamljen i neshvaćen. ●